

Extreem geweld in Indonesië

Onderzoek naar de bersiap (1945-1946)

De komende jaren wordt onderzoek gedaan naar onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië van 1945 tot 1950. Esther Captain is senior-onderzoeker bij het KITLV en projectcoördinator van de deelstudie naar de periode van geweld kort na de Japanse capitulatie in Nederlands-Indië (Indonesië) die in Nederland als 'de bersiap' bekend staat. Lisa Oskamp sprak met haar over de werkwijze van de onderzoekers en de mogelijke uitkomsten.

Lisa Oskamp is redacteur van Kleio.

In Nederland werken het KITLV, het NIMH en het NIOD aan dit onderzoek. Vanuit Indonesië is de Gadjah Mada Universiteit (UGM) in Yogyakarta erbij betrokken. De Nederlandse overheid bekostigt het onderzoek van 2017 tot 2021. UGM-hoogleraar Bambang Purwanto, historicus, selecteert de Indonesische onderzoekers die aan het onderzoeksprogramma meedoen. Hoe gaat de samenwerking precies verlopen? Captain vertelt dat het KITLV en de UGM een eigen aanpak kiezen. 'Het KITLV probeert een reconstructie te maken van het geweld van verschillende kanten. De Indonesische onderzoekers leggen meer de nadruk op de gevolgen van het geweld voor de samenleving. Zij kiezen ook meer voor lokale studies.

'Bersiap is een Indonesisch woord, maar is eigenlijk alleen in de Nederlandse geschiedschrijving als term bekend. Voor Indonesiërs heeft het geen historische betekenis'

Het traditionele Indonesische geschiedverhaal betreft een nationaal narratief: het heldenverhaal van hun strijd tegen de koloniale overheerser die ze gewonnen hebben. Purwanto probeert hier op de universiteit diverse lagen in aan te brengen en de jongere generatie studenten en onderzoekers is

daar zeer in geïnteresseerd. In eerste instantie was de opzet om een spiegelprogramma in te richten met dezelfde vragen die door zowel de onderzoekers in Nederland als in Indonesië zouden worden beantwoord, maar nu vullen we elkaar aan. Het is niet aan Nederland om te zeggen wat de Indonesische onderzoekers voor vragen zouden moeten stellen. Het is trouwens zeker niet zo dat alle Nederlandse onderzoekers het voortdurend met elkaar eens zijn. We discussiëren dan ook vaak met elkaar.' Sommige onderzoekers zijn door hun eigen familiegeschiedenis nauw bij het onderwerp betrokken.¹ Speelt dat een rol bij het onderzoek? Volgens Captain moet elke historicus, zowel Nederlands, Indisch als Indonesisch, zich bewust zijn van zijn of haar persoonlijke situering in een onderzoek, 'zodat je weet wat de haken en ogen daarvan zijn, zonder dat dit overigens altijd moet leiden tot het expliciet publiekelijk maken van deze positie'.

Bronnen

'We maken gebruik van klassieke archiefstukken zoals overheidsdocumenten en militaire verslagen waarin wordt gerapporteerd over geweld. Aan de andere kant kijken we ook naar egodocumenten als dagboeken en memoires, en naar kranten. We krijgen straks een historische erbij die Japanse bronnen kan

vertalen. Zo proberen we een meervoudig perspectief op de periode na de Japanse bezetting te krijgen.

We starten met bestaande literatuur en een aantal cases die daarin al goed bestudeerd zijn. Surabaya, Semarang en Jakarta zijn al goed beschreven. Op Java lag altijd het zwaartepunt, daar is het meeste van bekend ten opzichte van de gebieden daarbuiten. We gaan ook kijken naar Sumatra en Sulawesi. Het mooie is dat onze Indonesische collega's van universiteiten uit de hele archipel komen. Hopelijk levert dat ook bronnen en gezichtspunten op die voor ons wat minder makkelijk beschikbaar zijn of voor de hand liggen.

De periode september/oktober 1945 tot en met maart 1946 kennen we in Nederland als de bersiapperiode. Het staat bekend als de periode van

¹ Het team dat de deelstudie naar de bersiap uitvoert, bestaat uit: Esther Captain, Onno Sinke, Daanjan Wisselink en John Soedirman.

extreem geweld van Indonesiërs tegen Nederlanders en Indo-Europeanen of Indische Nederlanders. *Siap* betekent “klaar” en *bersiap* betekent “maak je gereed voor de strijd” of “wees paraat”. Dat was de strijdkreet destijds als mensen bij elkaar kwamen om ten strijde te gaan. *Bersiap* is een Indonesisch woord, maar is eigenlijk alleen in de Nederlandse geschiedschrijving als term bekend. Indonesiërs zelf kunnen het woord vertalen, maar het heeft geen historische betekenis. Het is dan ook een van de onderzoeksvragen wanneer deze term voor het eerst is gebruikt en wanneer de term gemeengoed is geworden in Nederland. De Indonesische geschiedschrijving kent de term *berdaulat*. Dit begrip staat voor twee dingen: voor het uitroepen van de soevereiniteit aan de Indonesische kant en voor het geweld van de Indonesiërs tegen andere Indonesiërs die werden geassocieerd met het Nederlandse bestuur. Denk aan Indonesische adel of aristocratie die met Nederlanders hadden samengewerkt. De *bersiap* is het meest beschreven voor Java. Er waren ook geweldsincidenten buiten Java en we gaan onderzoeken hoe breed

het geweld was. Deze periode kenmerkt zich door chaos, een machtsvacuüm. Het is de vraag waardoor dat geweld zo kon exploderen en waarom. Was het ideologisch of nationalistisch? Was het antikoloniaal geweld? Deden mensen het omdat ze de gelegenheid hadden? Als je mot had met je buurman, kon je van de gelegenheid gebruikmaken om met hem af te rekenen. Koloniaal geweld, banditisme en afrekenen met elkaar had al een langere plek in de Indonesische geschiedenis. Het is de vraag of je dit goed uit elkaar kunt rafelen. Verschillende aspecten zullen elkaar overlappen, dus het gaat moeilijk worden.

Een van de subvragen is ook de vraag of het geweld als een sociale revolutie kan worden geduid, een *revolusi sosial*. Het was een wens van een aantal Indonesiërs om bijvoorbeeld een socialistische samenleving te gaan vestigen. Dit zou een ideologisch motief kunnen zijn voor het gebruiken van veel geweld. Literatuurstudie laat zien dat daarnaast nationalistische, islamitische en communistische bewegingen actief waren.

Voor Nederland en Indonesië is er een verschil in datum waarop de natie Indonesië startte.

Voor Indonesië is 17 augustus 1945 het startpunt van de Indonesische soevereine staat. Wat in Nederland tot voor kort werd benoemd als politioenele acties, geldt in Indonesië als een herbezetting, een bezettingsoorlog. Dat is logisch, gezien vanuit het perspectief dat Indonesië op 17 augustus 1945 dekoloniseerde, terwijl in Nederland doorgaans nog de periode van 1945 tot 1949 als periode van de kolonisatie wordt aangeduid. Dat is een ander perspectief. Als je je daarin verdiept, begrijp je waar het botst en waar je elkaar ook weer kunt vinden.’

Nederlanders in kampen

‘Hoe Soekarno en Hatta bij de *bersiap* betrokken waren? Dat is een moeilijke vraag. Enerzijds probeerden ze geweld te voorkomen, anderzijds ontstond er juist geweld doordat er tweespalt gecreëerd werd door (Indische) Nederlanders in kampen te interneren. Een vraag in het debat daarbij is: zaten de Nederlanders daar ter bescherming of waren zij gijzelaars van de Indonesische regering? Daar durf ik nog geen uitspraken over te doen. Na de Japanse capitulatie kwam het Engelse leger in Indonesië aan. ►

Linkerpagina:
Esther Captain. Foto:
Suzanne Liem.
Onder: Britse tanks
patrouilleren in de
straten van Batavia.
Op de tram onafhankelijkheidsleuzen.
Collectie NIOD/Beeldbank WOII.

2 Soetan Sjahrir, *Onze strijd* (Amsterdam 1946), 13, 16.

Het beeld uit de literatuur is dat zij probeerden zo min mogelijk in de koloniale strijd betrokken te raken en afstand namen van het Nederlandse koloniale gezag. We hebben een verzoek gedaan aan Engeland om inzage te krijgen in bestuursstukken. Er zaten circa 46.000 mensen in de bersiapkampen, vooral van Indo-Europese komaf. We gaan onderzoeken hoe zij behandeld werden. John Soedirman, gepensioneerd huisarts en als vrijwilliger bij onze deelstudie betrokken, brengt in kaart wat de omstandigheden waren wat betreft voedsel en medische verzorging en hoopt aan de hand daarvan uitspraken te doen over de vraag of de situatie voldoende was of ontoereikend.

Wat ik zelf heel interessant vind, is de positie van de Indische Nederlanders. In het pamflet *Onze strijd* uit 1946 stelt de politicus Soetan Sjahrir dat de Indo-Europeanen, de Molukkers en Menadonezen (uit Sulawesi) deel zijn van het Indonesische volk. Hij schrijft: “De haat tegen Indo’s, Ambonezen en Menadonezen zal door de buitenwereld alleen kunnen worden opgevat als een gebrek aan nationaal bewustzijn bij de massa van ons volk. Zolang het ene gedeelte van onze bevolking tegen een ander gedeelte kan worden opgehitst en uitgespeeld, blijft het voor de buitenwereld inderdaad moei-

lijk om de aanwezigheid van een sterk Indonesisch nationaal besef aan te nemen en zolang zullen er misverstanden blijven heersen met betrekking tot onze huidige strijd.”² Dit beeld is in de loop der tijd veranderd. Hoe komt dat? Uiteindelijk hebben veel Indo-Europeanen en Molukkers het niet gered in Indonesië en zijn ze naar Nederland gekomen.’

Genocide?

In Engelse literatuur wordt gesproken over genocide. ‘Wij gaan de term genocide niet gebruiken. Dit zal namelijk niet zorgen voor meer helderheid in het debat. Die vraag is opgeworpen omdat de *Journal of Genocide Studies* uitkwam met een themanummer over Indonesië. Wil je de term genocide gebruiken, dan moet je zorgvuldig kunnen beargumenteren waarom je dat zou willen doen. Zo dien je onder andere te bewijzen dat er een oproep is gedaan om een ander volk uit te roeien. Het was niet een volkerenmoord waarbij een volk tegenover een ander volk

stond, want qua etniciteit of nationaliteit liep het geweld tijdens de bersiap helemaal door elkaar. Indonesiërs doodden ook andere Indonesiërs als ze dachten dat zij de Nederlanders hadden geholpen. Kenmerkend voor het geweld tijdens de bersiap lijken verschuivende loyaliteiten en opportunisme te zijn. Daders konden slachtoffers worden en slachtoffers werden daders. Als familieleden van iemand werden uitgemeord kon iemand zomaar zelf ook tot moorden overgaan. Het was totaal onveilig in deze tijd omdat er geen rechtstaat meer was die de orde en veiligheid handhaafde, je kon niemand vertrouwen. Dat moet enorm beangstigend geweest zijn. De output van dit onderzoek is zowel wetenschappelijk als voor een breder publiek. De vertaalslag naar het onderwijs heeft natuurlijk ook onze aandacht. Zo werk ik mee aan nascholingsdag voor geschiedenisdocenten aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Ik ga graag in gesprek met docenten en vakdidactici. Dit onderzoek heeft de potentie om de geschiedenisboekjes letterlijk te herschrijven.’ Captain vindt het moeilijk om de politieke gevolgen van het onderzoeksprogramma te voorspellen. ‘De tendens in Nederland was tot voor kort: het geweld in Indonesië van Nederlandse zijde moet worden beschouwd als incidenten. Het onderzoek van collega Rémy Limpach gaf echter aan dat het geweld structureel was en massaal van aard. Er kon niet meer gezegd worden dat het slechts incidenten waren. Het zou kunnen dat de overheid geld uit moet keren aan slachtoffers van Indonesische zijde en het zou in theorie kunnen dat er een kabinet op valt, maar dat hangt ook mede af van de politieke partijen die er op dat moment zitten. Het is uiteindelijk zo dat wij het onderzoek doen en dat politici daar de gevolgen uit mogen trekken.’ ■

Boven: Tekening van een Indonesische demonstratie in Semarang. Op de vrachtauto staan Indonesiërs die demonstreren voor de onafhankelijkheid van Indonesië. De twee voertuigen voeren de vlag van de Indonesische Republiek met zich mee. Gemaakt door Dolf Gogelein op 3 oktober 1945 in een kamp. Collectie Museon/Beeldbank WOII. Onder: Stoffelijk overschot van een in de bersiap tijd door sabelhouwen omgebracht persoon op Java. Collectie Universiteit Leiden, KITLV.